

Gammelt skrammel eller arkæologiens arvesølv?

Et forsvar for genstandsstudier i en udgravningstid

Af Bo Jensen, cand. mag., ph.d studerende, Institut for Forhistorisk Arkæologi, Københavns Universitet

Der er et misforhold i dansk arkæologi mellem hvor meget materiale vi opmagasinerer, og hvor lidt vi bruger det. Arkæologiske genstandsstudier rummer et potentiale for, at sige meget mere om fortiden, end vi kan alene ud fra gravninger. For at få mest muligt ud af materialet, bliver vi nødt til at overveje mulighederne for genstandsstudier, allerede under gravningerne. Hvis vi venter til bagefter, bliver resultaterne dårligere.

Indledning

Museerne har store arkæologiske magasiner, der kun sjældent udnyttes. Der er et misforhold mellem magasinerne og broderparten af det arkæologiske arbejde. Enten opmagasinerer vi for meget, eller også bruger vi magasinerne for lidt.

Jeg mener, at vi behøver genstandene. Arkæologi behøver ikke kun handle om huse, landsbyer og landskaber. Vi kan også bruge genstandene til noget. De rummer informationer, bebyggelsesudgravningerne ikke kan give os, og der bliver flere og flere af dem. Især detektormaterialet vokser i disse år.

Udgravninger

Arkæologi handler ikke om pæne ting. De pæne ting, og de grimme ting, er mindre vigtige end den kontekstuelle information, der følger dem. Arkæologi handler imidlertid *heller ikke* om udgravninger. Udgravninger er ét redskab, men vores mål er at sige noget om fortiden, ikke at grave huller i jorden. Der er andre kilder til viden om fortiden, end nye udgravninger. I øjeblikket er der imidlertid ikke tid til, at udnytte disse kilder.

Meget af det, der skrives om arkæologi i Danmark i dag, handler om nye fund og nye udgravninger. Dette afspejler de fleste arkæologers dagligdag. Vores tid og energi bliver brugt på byggesager, forundersøgelser og udgravninger. Få fastansatte har tid til andet. Hvad der skrives om dansk arkæologi, afhænger altså delvist af, hvad der bliver fundet på nødudgravningerne. Dansk arkæologi formes derfor i sidste ende af aktiviteter i landbruget og bygge- og anlægssektoren. De fleste danske, arkæologiske

tekster handler om landsbyer og langhuse, fordi det er det, vi finder. Det er det, vi finder, fordi det er det, vi leder efter. Som vi graver i øjeblikket, er det i meget høj grad bebyggelserne, der retfærdiggør udgravningen.

Dette fokus på bebyggelser former for sin del, hvad arkæologien kan forske i. Husene tolkes normalt som gårde, og undersøgelserne fokuserer derfor på landbrugsøkonomien. Arkæologiens bebyggelsesfokus betyder, at vi primært må forstå oldtidens mennesker som bønder. Etnografiske studier antyder imidlertid, at så snart folk har nok at spise, investerer de deres overskud i alle mulige andre aktiviteter. Al den politik, religion, krig og handel, som fylder så meget i vores egen dagligdag, bliver usynliggjort på de fleste bebyggelser. Der er ingen tvivl om, at man siden neolitikum levede *af* landbrug, men det betyder ikke automatisk, at man også levede *for* landbrug. Jeg mistænker, at hustyper og marksystemer er meget vigtigere for os arkæologer, end de nogensinde var for oldtidens mennesker. Genstandene kan hjælpe os med, at forstå den del af fortiden, som ikke handlede om subsistensøkonomi.

Magasiner og arkiver

Der er et misforhold mellem, hvor meget vi opbevarer, og hvor lidt vi gør med det. Der er også et misforhold mellem, hvor lidt vi gør ud af genstandsfund i sikker, arkæologisk kontekst, og hvor stor en rolle, registrering af løsfund uden kontekst spiller. Når løsfund dukker op, forsøger vi efter bedste evne at rekonstruere fundstedet, men når gruber, der kunne registreres i alle detaljer, findes in situ, er der

sjældent tid til at dokumentere dem. Dette problem er blevet meget værre i de seneste årtier. Konteksten spiller en stadigt større rolle i både processuelle og postprocessuelle analyser. Disse kontekstuelle analyser kræver meget omhyggelig dokumentation, og meget af det nye løsfundsmateriale kan ganske enkelt ikke registreres godt nok. Det er allerede fjernet fra primær kontekst, inden det bliver fundet.

Når et nyt pragtstykke alligevel dukker op, som det romerske glasbæger, der for nyligt blev fundet i Værløse, kommer fundet til at stå mærkeligt isoleret: det er tankevækkende, men det er i sidste ende kun en fodnote til udgravningsrapporten. Den langsigtede forskningsstrategi fokuserer på bebyggelserne og landskaberne, og enkeltfundene kan kun spille en lille rolle. De synes alene et relikv, en arv fra en ældre, antikvarisk tradition.

Muligheder i genstandsstudier

Jeg mener, vi bliver nødt til at bruge genstandene til noget. Det næste spørgsmål må så være, hvad de kan bruges til. Her ser jeg flere muligheder:

Genstandene er personlige, på en helt anden måde, end bebyggelserne er. Hver bebyggelse var beboet af flere mennesker, der i forskellig grad satte deres præg på den. Det er højst sandsynligt, at de dominerende personer satte det klareste præg, og at alle andre personer er arkæologisk usynlige. Selvom der utvivlsomt var fx børn på oldtidens bebyggelser, kan vi næppe påvise dem ud fra bebyggelsesarkæologi alene. Det samme gælder i stort omfang for slaver, udlændinge, religiøse minoriteter osv. Vi kan ikke se dem i stolpehullerne.

Genstandene var personlige på en helt anden måde. Inden for keramikstudierne har Mats Roslund for nyligt sandsynliggjort, at vikingetidens østersøkeramik faktisk er lavet af mennesker fra Østersølandene, nok især polske og vendiske kvinder (Roslund 2001). Her afslører genstandene et helt befolkningselement, måske en hel slavehandel, som ellers er usynlig. Østersøkeramikken synes især brugt af en elite, som tilsyneladende hævdede noget af sin autoritet gennem kontrol over eksotiske luksusvarer som arabisk sølv, kinesisk silke, pels fra Nordatlanten og altså slavisk keramik. Det er muligt, at også importeret vin og tørret frugt

indgik i vikingetidens eliteforbrug, især i lyset af fundene fra Dublin og Kaupang (Personlige meddelelser fra John Sheehan og Bjarne Gaut; se også Geraty 1996). Østersøkeramikken er en kilde til forholdet mellem to meget forskellige grupper af mennesker i vikingetidens Skandinavien. Den gør både producenterne og brugerne synlige.

Vi har tilsvarende legetøj fra vikingetiden, og tøj fra mange perioder, der gør børnene synlige. Vi har værktøj og affald, der gør håndværkerne synlige. Vi har amuletter, der gør religionsforskellene i vikingetiden synlige, og en enkelt støbeform, der synliggør, at så uoverstigelige var forskellene heller ikke. Kort sagt kan nogle genstande hjælpe os med, at se *personer* i fortiden, i stedet for ansigtsløse masser.

Hvis vi skal have fuldt udbytte af dette, skal genstandene imidlertid kontekstualiseres. Personerne i fortiden bevægede sig indenfor bebyggelser og landskab, og hvis vi kan placere og datere genstandene præcist, kan vi måske følge personerne rundt på bebyggelsen

Der er muligheder også i studier af håndværk og materialer. Genstandene kan afsløre, hvordan de er lavet, og hvor råstofferne kom fra. Dette kan belyse handelsnet og fjerne forbindelser, men også mere lokale forhold.

Tag som eksempel de todelte støbeforme fra Glavendrup/Ganløse motorvej (Jensen 2002: 366) fra bronzealderens periode IV eller V. Det er bevist eksperimentelt, at disse tillod mindst tre støbninger af helt identiske, snoede halsringe. Vi kan derfor måske forstille os et lokalt hierarki i Glavendrup, mellem de få, der havde individuelle smykker; de flere, hvis halsringe var serieproduceret; og de mange, der ikke havde bronzesmykker overhovedet. Hvor alle smykker i ældre bronzealder var unikke, og rimeligvis afspejlede individet personlige, optjente *rang*, kan dette fund derfor måske indikere et forsøg på at indføre en homogeniseret *klasse* af kvinder, hvis status blev tildelt fra hierarkiets top. Der er selvfølgelig andre muligheder – måske lavede man her to ens ringe til et par tvillingesøstre – men det er i det mindste *muligt*, at fundet er vidnesbyrd om et tidligt, socialt eksperiment. Hvis det er tilfældet, var eksperimentet dog ingen succes.

Først i vikingetiden synes egentlig masseproduktion af smykker udbredt¹.

Bronzernerne afslører også et andet vigtigt aspekt af bronzealderens samfund: perioden er berygtet for sin grimme, dårligt lavede keramik. Alligevel kræver fungerende støbeforme et meget sofistikeret håndværk. Bronzealderens mennesker kunne altså godt lave god keramik. De valgte bare, at lade være til dagligt.

Det er i øvrigt utroligt sjældent, at bronzestøbning kan påvises på en udgravet lokalitet. Der er nok flere årsager til dette, men det hjælper ikke, at vi ikke har tid til at grave gruberne. Man støber ikke bronze i et stolpehul. Uanset hvad, gør manglen på erkendte støbepladser imidlertid, at de fleste informationer om emnet må udledes af de færdige bronzer. Igen kan genstandsstudier give information, vi ikke kan få andetsteds.

Andre håndværksstudier har provienseret råstoffer ved hjælp af fx sporstofanalyser, sammenlignet stempelaftryk og påvist håndværkskredse, og meget mere. Vi kan sagtens sige meget mere om oldtidens mennesker ved hjælp af magasinmaterialet. Især i arbejdet med keramik og ben er der i dag store perspektiver i destruktive analyser. For disse er det en fordel, at have et materiale, som ikke vil blive savnet i udstillinger og senere forskning i typologi eller håndværksteknik. Der er en generel tendens i naturvidenskaber til, at jo større prøver vi har, jo billigere kan analyserne laves. Hvis vi indsamler materialet i tide, skulle det ikke være noget problem, at skaffe tonsvis af keramik eller kilovis af knogler til destruktive analyser. Desuden kræver udviklingen af nye metoder, at der er et materiale at eksperimentere med. Hvis vi kun indsamler de fine, daterende skår, har vi ikke så meget at spilde af.

Nok så vigtigt, er de fine, daterende skår sandsynligvis ofte atypiske. I forhold til fx madskorpeanalyser er det uheldigt, hvis vi kun hjemtager "søndagsporcelænet" eller, værre endnu, gravkeramikken. Hvis vi nogensinde skal vide, hvad folk spiste til dagligt, kræver dette, at vi har deres dagligdagskeramik.

Et sidste, vigtigt aspekt er studiet af genstandenes "biografi" (jf. Gosden & Knowles 2001, Kropytoff

1986). I princippet er hver genstand et sluttet fund, med spor af forskellige anvendelse og reparationer. Hver genstand havde, i fortiden som i dag, sin egen historie, og selv når enhver ydre kontekst er tabt, kan reparationer, ændringer og ødelæggelser sige noget om genstandes biografi. De importerede glasbægere fra Högom i Medelpad i Sverige er omhyggeligt repareret med guldpresblik, hvilket vel viser, at deres sociale statusværdi var vigtigere, end deres praktiske anvendelighed. De må være bevaret som arvestykker, længe efter de kom til området (Ramqvist 1992). Denne omtolkning rejser spørgsmål til andre materialegrupper: det er næppe ligegyldigt, om man udnyttede afslagene fra de genopskærpede flintøkser, eller om man omhyggeligt kasserede dem. Det er ikke ligegyldigt, om mosens gudebilleder kunne laves af alle slags træ, eller kun af nogle få arter (van der Sanden & Capelle 2001: 92ff).

Der er masser af spændende problemer, som genstandsstudier kan belyse. Igen handler arkæologi ikke om ting, men mennesker og genstande indgik, dengang som nu, i et dialektisk forhold, og hvis vi kan forstå, hvad menneskene gjorde med tingene, kan vi også forstå menneskene bedre.

"Løsfund"

Mange af magasinfundene er i praksis løsfund, fordi vi ikke længere kender deres kontekst. Mange af disse er utvivlsomt isoleret fra en oprindelig kontekst. Nogle få er sandsynligvis faktisk tabt ved uheld, mest indlysende måske pilespidser og middelalderens mønter. Imidlertid kan det ikke udelukkes, at vi også har løsfund, der aldrig har indgået i nogen genkendelig, arkæologisk kontekst.

Moderne mennesker efterlader brugte kondomer, cola-dåser og grillkul på stranden, gamle cykler i Københavns kanaler og ved stationerne, og døde kæledyr i et hjørne af baghaven. Disse genstande er "løsfund": de optræder ikke i en gængs arkæologisk kontekst. De er stadig vigtige spor af vores dagligdag og kultur.

Mine egne statistiske analyser af de danske vikingetidsamuletter synes at vise, at løsfundene blandt disse måske ikke kun er isoleret materiale fra andre kontekster. Der er så mange løsfund af bronzeamuletter, at jeg mistænker, at vikingetidens

mennesker bevidst efterlod bronzeamuletter som "løsfund". Måske blev de efterladt på hellige træer i landskabet som votivgaver, måske blev de skjult langt væk fra gården, efter at deres kraft var brugt op. I hvert fald viser statistiske genstandsstudier, at der foregik *noget* i vikingetiden, som bebyggelsesudgravninger ikke kan belyse. Tilsvarende har Peter Carrelli vist, at der er så mange løsfund af neolitiske økser fra middelalderkontekst i Lund, at man rimeligvis importerede disse, måske som "magiske" genstande (Carrelli 1997).

Opsummering: rigtigt god til prisen

Genstandsstudier er arbejdskrævende. De kan ikke garantere resultater på samme måde, som udgravninger kan, men de koster kun en brøkdel af et udgravningsbudget. Når vi skal finansiere nye udgravninger, må pengene komme udefra, primært fra bygherrer og lodsejere, eventuelt fra KUAS og forskningsmidler. Dette begrænser muligheden for udgravninger voldsomt. Når vi skal have lov til at grave i jorden og ødelægge en arkæologisk lokalitet, skal der overbevisende argumenter på bordet, også

rent moralsk. Et genstandsstudie er langt billigere, mere uafhængigt og ofte mindre destruktivt.

Vi graver meget i øjeblikket, delvis på grund af Kommunalreformen. Det bliver ikke ved. Netop derfor er det vigtigt, at arkæologi ikke kun er udgravninger. Vi kan godt opdage noget nyt om fortiden, uden nye fund. Arkæologien går ikke i stå, bare fordi udgravningerne gør. Imidlertid er det et problem, hvis alle de gode spørgsmål først kommer, når der ikke bliver gravet så meget mere. Vi er nødt til at grave reflektivt, og dét kræver, at der også er tid til andet end *hovedløs* udgravning. Hvis magasin-studierne skaber et øget behov for kontekstuelle oplysninger, vil det være en fordel, at blive klar over dette *før* den næste, relevante lokalitet skal graves. Arkæologi handler ikke om pæne ting, men når vi nu finder tingene, må vi også forsøge at udnytte dem. Vi kan mere, end bare grave huller i jorden. Arkæologiens arvesølv bliver kun gammelt skrammel, hvis vi ikke bruger det mere. Genstandene kan meget mere, end bare fylde på magasinerne.

Litteratur

Carrelli, P. 1997

Thunder and lightning, magical miracles. On the popular myth of thunderbolts and the presence of stone age artefacts in medieval deposits.

I Andersson, H. Carelli, p. Ergsgård, I. (eds.) *Visions of the past – trends and traditions in Swedish medieval archaeology*.

Riksantikvarieämbetet, Arkäologiska undersökningar, skrifter nr. 24, Stockholm, s. 393-418.

Geraty, S. 1996

Viking Dublin: botanical evidence from Fishamble Street Royal Irish Academy, Dublin.

Gosden, C. & Knowles, C. 2001

Collecting colonialism - material culture and colonial change. Berg, Oxford.

Jensen, J. 2002

Danmarks oldtid: bronzealder: 2000-500 f. kr. Gyldendal, København.

Kropytoff, I. 1986

The cultural biography of things: commodization as a process.

I Appadurai, A. (ed.) *The social life of things*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ramqvist, P. H. 1992

Högom – the excavations 1949 - 1986

Riksantikvarieämbetet, University of Umeå, University of Kiel, Umeå.

Roslund, M. 2001

Gäster i huset - kulturel överföring mellan Slaver och Skandinaver 900 till 1300.

Skrifter utgivna av vetenskabs societeten i Lund 92.

van der Sanden, W. & Capelle, T. 2001

Mosens guder, Immortal images: antropomorfe træfigurer fra Nord og Nordvesteuropas fortid. Silkeborg Museum, Silkeborg.

Note

1. Forsøgene udførtes af den hedengangne Peter "Lys" Hansen og undertegnede. Jeg skylder Nationalmuseets magasin i Ørholm tak for adgang til Glavendrupfundet, og Lejre Forsøgscenter tak for midler og faciliteter til eksperimenterne med todelte lerforme. Vore eksperimenter finansieredes af et stipendium fra Lejre Forsøgscenters Forskningssum 1999.